

**KO'KNORNAMOLAR QABILASI — (PAPAVERALES) HAQIDA
UMUMIY XARAKTERISTIKA**

O'rinboyev Ilxomjon Ravshanovich

Farg'ona davlat universiteti, 2-kurs tayanch doktoranti

Farg'ona davlat universiteti, Biologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Jumaboyeva Feruzabonu Ravshanbek qizi

Bu qabilaning vakillari asosan bir yillik va ko'p yillik o'tlar, ba'zan buta, yarim buta yokipast bo'yli daraxtlardan tashkil topgan. Barglari yonbargsiz, novdada aksariyat navbatlashib, ba'zi hollardagina qarama-qarshi yoki halqa hosil qilib o'rnashgan. Yog'ochli naylari oddiy perforatsiyali. Gullari bittadan yoki bir nechtadan to'pgullarda o'rnashgan, ikki jinsli, aktinomorf yoki zigomorf, gulqo'rg'oni murakkab, qismlari 2—4 tadan. Gultojbarglari 6 (8—12) ta, changchilari ko'p. Ginetseyi parakarp, 2(3—20) mevbargdan tashkil topgan, tugunchasi ustki. Mevasi — ko'sak, ko'proq qo'zoqsimon ko'sak. Belgilar majmualariga ko'ra ko'k nor namolar, ayiqtovon namolarga va o'rmon qoranamolarga ancha yaqin turadi. Qabila hozirgi sistemalarga ko'ra uchta: Ko'knordoshlar (Papaveraceae), Hipekoumdoshlar (Hypecoaccae), Shotaradoshlar (Fumariaceae) oilalariga bo'linadi.

Ko'knordoshlar oilasi — Papaveraceae

Oilaning 24 turkumga mansub, 250 dan ziyodroq turlari bor. Shulardan O'zbekistonda 9 turkumga oid 32 turi tarqalgan. Ko'knordoshlarning aksariyati Shimoliy yarimsharning o'rta mintaq va subtropik iqlimli hududlarida, ayniqsa O'rtayer dengizi bo'yi mamlakatlarida keng tarqalgan. Barcha turlari oddiy, navbatlashib joylashgan patsimon kesilgan bargli, ko'p yillik o't o'simliklardir. Gullari bittadan yoki bir nechtadan to'pgulda o'rnashgan. Kosachabarglari 2 ta, gultojibarglari 4 ta, changchilari ko'p, ginetseyi bitta, mevbarglari ko'p. Gul formulasi: $Ca_2Co_4G_2A^\infty$. Mevasi ko'sak yoki yong'oqcha. Ko'knordoshlar oilasi gul tuzilishi, mevasining xillari va sutsimon suyuqligining bor-yo'qligiga

asoslanib 4 ta kichik oilaga bo‘lib o‘rganiladi. Oilachalar orasida monotip pteridofillumdoshchalar (Pteridophylloideae) alohida o‘rinda turadi. Uning barglari paporotniklarnikiga o‘xshash patsimon bo‘lakli, sutsimon suyuqligi yo‘q va shu belgilariga ko‘ra ko‘knornamolar qabilasining oilalari o‘rtasida oraliq o‘rinni egallaydi.

Ko‘knordoshlarning markaziy oilachasi ko‘knordoshchalardir. Uning 8 ta turkumi mavjud, shundan O‘zbekistonda 2 ta yovvoyi va bitta madaniy turkumi tarqalgan.

Qizg‘aldoq (Roemeria) turkumiga bir yillik, sariq sutsimon shirali efemer o‘tlar kiradi. Barglari bandli, oddiy, 2—3 karra patsimon qirqilgan, tukli. Gullari qizil, pushti, asosi dog‘li; kosachabarglari 2 ta, tez tushib ketadi. Gultojibarglari 4 ta, changchilari ko‘p, ipchalari qora. Mevasi 2—4 tabaqali qo‘zoqsimon ko‘sak. Turkumning ancha keng tarqalgan turi qizg‘aldoq (Romeria refracta) bo‘lib, u cho‘l, adir va tog‘larning pastki qismlarida o‘sadigan bir yillik, tanasi tik siyrak tukli efemer o‘simlik. Poyasi asosidan shoxlangan yoki shoxlanmagan, balandligi 5 — 50 sm, poyadagi barglari bandsiz, uch bo‘lakli, yopirma va poyaning pastki qismidagi barglari uzun bandli, roemeria 2—3 marta patsimon qirqilgan. Gultojibarglari tiniq refractaning qizil, asosida uchi oq hoshiyali qora dog‘i bor. umumiy ko‘finishi. Ko‘sagi ingichka, urchuqsimon, tuksiz, uzunligi 4—5 (6) sm. Qizg‘aldoq bahorda katta maydonlarda qoplam (manzara) hosil qiladi. Lalmi g‘alla ekinlarining begona o‘ti. Yaxshi yem-xashak o‘simlik. Ba‘zan qizg‘aldoqning oq gultojibargli to‘plarini ham uchratish mumkin.

Ko‘knor (Papaver) turkumining vakillari oq sutsimon shirali, bir yillik, ko‘p yillik silliq yoki tukli o‘tlar. Barglari deyarli butun yoki patsimon qirqilgan. Ba‘zan g‘unchasi 2 pixli. Gullari bittadan joylashgan, kosachabarglari 2 ta, gullash oldidan tushib ketadi; Gultojibarglari 4—6 ta, oq-pushti, sariq yoki qizil, changchi va urug‘chilari ko‘p. Mevasi dumaloq, cho‘ziq tuxumsimon bir xonali ko‘sak, Yer sharida turkumning 110 turi, O‘zbekistonda 5 turi bor. Yovvoyi turlaridan keng tarqalgani lolaqizg‘aldoq, qizil gulli ko‘knor (*Papaver pavonium*)

dir. U poyasi oddiy yoki asosidan shoxlangan, etli, 10—40 sm uzunlikdagi poya va barglari dag'al qilsimon tukli bir yillik o't. Yopirma barglari uzun bandli, 2 karra patsimon qirqilgan, poyadagi barglari deyarli bandsiz. Gultojibarglari to'q qizil, asosi yoysimon qora dog'li, uzunligi (15)—25—45 mm. Ko'saklarining uzunligi 5—10 mm, eni 4—8 mm, dumaloq, qobirg'ali, yuzasi dag'al qilsimon tukli. Respublikamizning barcha viloyatlarida qumli, toshli yonbag'irlarda, loy-tuproqli cho'llarda tarqalgan.

Ko'knordoshlar oilasi kelib chiqishiga ko'ra Magnoliyanamolar va Ayiqtovonnamolar qabilalari bilan bog'liq, ammo ulardan bir qator ikkilamchi belgilarining borligi bilan farqlanadi. Bulardan mevachibarglarining halqa shaklida joylashuvi, ularning erkin va o'zaro qo'shiluvi, gullarining ikki a'zoli bo'lishi va nektar (shiradon) larining bo'lmasligi eng muhim farqlaridir.

Shotaradoshlar oilasi - Fumariaceae

Oila morfologik belgilari jihatdan ko'knordoshlarga juda yaqin turadi. Lekin changchisining oltita bo'lishi bilan farq qiladi. Oilaga 17 turkumga mansub 470 tur kiradi. Barglari asosan ildiz bo'g'zida joylashadi. Gullari shingilsimon to'pgulda joylashgan, ikki jinsli, zimogorf, gulkosachabargi 2 ta, gultojbargi 4 ta, changchisi 6 ta, urug'chisi 2 ta mevachi bargdan iborat. Mevasi ko'sakcha. Ular O'rta Osiyoda keng tarqalgan.

Oilaning Seversov burmaqorasi (*Corydalis severzowii*) va Turkiston shotarachasi (*Fumariola turkestanica*) nomli turlari O'zbekiston Respublikasi «Qizil kitobi»ga kiritilgan. Shotara – (*Fumaria vaillantii*) dan dorivor o'simlik sifatida foydalaniladi.

Asosiy adabiyotlar

1. Prator O'., Shamsuvalieva L. va boshqalar. "Botanika" – T.: "Ta'lim nashriyoti", 2010. (darslik)
2. A. Fahn. Plant Anatomy. USA New York. 2011. (darslik)
3. To'xtaev A.S. "O'simliklar anatomiyasi va morfologiyasi" – T.: "TDPU" 2001. (ma'ruzalar matni)
4. Mustafaev S.M. "Botanika" – T.: "O'zbekiston", 2002. (darslik)

5. Toshmuxamedov R.I. “O‘simliklar sistematikasidan amaliy mashg‘ulotlar” – T.: “O‘zbekiston”, 2006. (o‘quv qo‘llanma)
6. Xo‘jaev J. “O‘simliklar fiziologiyasi” – T.: “O‘qituvchi”, 2004. (darslik)
7. Mustaqimov G.D. “O‘simliklar fiziologiyasi va mikrobiologiyasi asoslari” –T.:“O‘qituvchi”, 1995. (o‘quv qo‘llanma)
8. Mustafaev S.M. Botanika (anatomiya, morfologiya, sistematika) darslik.–
Toshkent: O‘zbekiston, 2002. -470b.